

SAVUSTUSLAATIKOT, KIUKAAT JA PONTIKKAPANNUT

FIRABELITYÖT 1950 – 1990

Pete Pesonen

Työntekijöiden omaksi hyödykseen työpaikallaan, työnantajan välineillä ja materiaaleista tekemät firabelityöt ovat olleet osa metalli- ja konepajatyöntekijöiden arkea koko 1900-luvun ajan. Firabelitöitä tehtiin 1900-luvun alkupuolella lähinnä kotitarpeisiin. Miten firabelitöiden aiheet muuttuivat 1900-luvun loppupuolella ja miten aiheet kuvastavat yhteiskunnan muutosta sodan jälkeisessä Suomessa? ¹

No siellä verstaallahan se alako. Se oli sodanjälkeistä aikaa, kun kaikesta oli pulaa. Tehtiin mistä vähänkin sai pöllittyä. Piti tehtaan myydä, tehtaan myynnistä sai halvalla. Mistä vähenti materiaalia, ni niistä tehtiin. Esimerkiks niinku siihen aikaan ei saanu kaupasta soppakauboja eikä näitä vesikauboja, mitä käytettiin niinku saunassa ja vesias-tioissa. Sorvattiin lestit ite ja pumpulla painettiin vaan.²

Näin muisteli erällä paperitehtaalla koneistajana työskennellyt mies ensimmäistä kokemustaan firabelitöistä. Firabelityöllä tarkoitetaan työntekijöiden työpaikalla, työnantajan välineillä ja materiaaleilla omaksi hyödykseen tekemiä esineitä.³ Sitaatti kuvastaa hyvin firabelitöiden merkitystä sodan jälkeisessä säännöstelytaloudessa. Firabelitöiden tekemisellä on pitkät perinteet suomalaisessa teollisuudessa. Niiden tekeminen juontaa juurensa kartanotalouteen, jossa tehtaanomistaja takasi työväestölle työn uusintamisen kannalta vähintään välttämättömät elinolut.⁴ 1900-luvun alkupuoliskon aikana firabelitöiden tekemistä motivoi pitkälti työntekijöiden henkilökohtainen tarve ja niiden tekeminen voidaan tulkita osaksi kotitaloustuotantoa. Säännöstelystä ja pulasta johtuva tarve väheni säännöstelyn päättymisen jälkeen vähitellen, mutta firabelitöiden tekeminen jatkui tämänkin jälkeen.

Tämä artikkeli käsittelee firabelitöitä suomalaisessa konepajateollisuudessa ja paperiteollisuuden kunnossapidossa työskennelleiden keskuudessa 1950-luvun lopulta 1990-luvun alkuun.⁵ Kysyn, mitä työntekijät tekivät firabelitöinä⁶ ja miten firabelitöiden aiheet muuttuivat käsiteltävän ajanjakson aikana. Miten firabelien aiheet kuvastavat niiden tekijöiden aseman ja heitä ympäröivän yhteiskunnan muuttumista? Artikkelissa sivutaan myös modernin teollisuuden ja siihen liittyvän kulutusyhteiskunnan juurtumista Suomeen.

Artikkeli perustuu keräämäni muistitietoon firabelitöistä.⁷ Muistitietokeruun tuottama aineisto⁸, 68 haastattelua, kahdeksan muistelmaa ja viisi ryhmähaastattelua, keskittyy konepajateollisuudessa ja paperitehtaiden kunnossapidossa työskennelleisiin. Metodini on kontekstoida kertomuksia niiden tapahtuma-aikaan ja analysoida sitä, millä tavalla haastateltavien kertomukset kuvastavat aikaansa.⁹

SÄÄNNÖSTELYN PÄÄTTYMINEN

Sota-ajan jälkeen firabelitöiden aiheet juontuivat tavaroiden ja raaka-aineiden säännöstelystä ja puutteesta. Sota-aikainen

säännöstelytalous päättyi vuonna 1957.¹⁰ Säännöstelyn päättyminen ei lopettanut tarve-esineiden tekoa, koska ne olivat kalliita tai niitä ei yksinkertaisesti ollut vielä saatavilla. Yksitoista eri kertojaa mainitsee tarpeen syyksi firabelitöiden tekemiseen.¹¹ Kotien tarve-esineet, kuten veitset ja perunamuusinuujat olivat suosittuja firabelitöiden aiheita säännöstelyn päätyttyäkin.

*Raha oli tiukassa siihen aikaan. Unteen kotiin tarvittiin ruokailuvälineitä. Kaikki ruostumaton jätöpelti oli siihen aikaan kysyttyä tavaraa, sitä haettiin ohutlevyverstaan jätejassikasta, niistä valmistin soppakaupan, kastikekaupan, jonka materiaalissa tuli virhe, se tummui. Leivän leikkuuveitsen tein konesahan terästä, kahvan tein mustasta eboniitistä. Perunan muusaukseen tehtiin survimet porukalla. Sorvarit sorvas kiekot ja varren sekä puukahvan, minä porasin reiät ja kasasin ne.*¹²

Kertoja muistelee työuransa alkua telakalla vuonna 1957, jolloin hän meni naimisiin. Perheen perustaminen edellytti taloustarvikkeiden hankintaa firabelitöiden avulla. Veitset ja perunamuusinuujat toistuvat useiden kertojien muistelmista.¹³ Niiden suosio selittyi myös suhteellisen yksinkertaisesta teko-

Työnumero 105 -näyttelyssä Kuusankosken Taideruukissa 2015 kesällä oli esillä Kymi-yhtiöiden paperitehtailla tehtyjä firabelitöitä. Näyttelyn nimi tulee Kymen tehtailla olleesta ”tyhjäs-tä” työnumerosta 105, joka on kuusankoskelaisten nimitys firabelitöille. Kuva: Anni Kylmä/ Pato Klubi, 2015.

”Materiaali on haponkestävää terästä, kahva tammea. Tässäkin suurimman työn tekivät sorvarit. Ensin sorvari työsti kiekon, sitten varren 30 mm:n akselista ja lopuksi helan. Seuraavaksi porasin laipan reiät ja poistin purseet. (Huomaa reikien symmetrinen sijoittelu). Sen jälkeen niittasin varren kiinni laippaan ja porasin kahvan ja helan läpi reiän, johon niittasin pätkän haponkestävää hitsauspuukkoa. Hieman hiontaa, sitten kotiin ja lahjapakettiin.” Mies, s.1932, TMT: 12694: TA.

tavasta. Useampi muistelee sitä, miten koneenterästä tehtiin keittiöveitsi.¹⁴ Veitsien tekeminen käytetyistä teristä oli yleistä myös muualla. Esimerkiksi Yhdysvalloissa metallityöläiset sorvasivat viiloista veitsiä.¹⁵

Firabelityön tekemisestä oli kehkeytynyt luontaisetu, tietynlainen palkanlisä. Vaikka metalliteollisuus kasvoi nopeasti 1960-luvulla, työntekijöiden palkkatason kehitys oli hidasta suhteessa Ruotsin palkkatasoon.¹⁶ Tarve-esineiden tekemistä perustellaan edellä mainitun rahan puutteen lisäksi kauppojen huonolla valikoimalla. Mutta edes rahalla ei saanut kaikkea:

*--tuntu vaan, että kaikki yritti jotain pientä aina nakertaa, kun kaikkea ei saanut kaupasta, noita tarvekalujakaan.*¹⁷

Heikko valmistuslaitteiden valikoima monipuolisti metallista tehtyjen firabelitöiden tarvetta. Työkalujen tekoa perusteltiin huonolla saatavuudella ja kalliilla hinnalla.¹⁸

Paperi- ja konepajateollisuuden alan verstailla oli laajat varastot eikä materiaalista

ollut pulaa 1960–1970-luvuilla. Materiaalien saatavuutta työpaikoilla kuvastaa firabelitöihin liittyvä eufemismi haponkestävistä teräksestä: sitä kutsuttiin vapaa-ajan metalliksi.¹⁹ Materiaalien saatavuuden paraneminen käy ilmi myös Karhulan tehtaalla. Haponkestävää ja ruostumatonta levyä oli ollut jo 1930-luvulla saatavissa, mutta ne olivat olleet kalliita: ”Ei mitään ’vapaa-ajanmetallia’ niin kuin nykyään.”²⁰ Moottoritehtaalla 1970-luvulla työskennellyt insinööri perusteli myös omien töiden tekemistä raaka-ainneiden hinnalla ja saatavuudella.²¹

VAPAA-AJAN LISÄÄNTYMISEN VAIKUTUKSET

Omaan kotiin tehdyt firabelit ovat tulkittavissa työntekijöiden perustarpeiden tyydyttämisenä. Rajanveto tarpeeseen tehtyjen firabelien ja puhtaasti elämän laatua kohottavien firabelien välillä on hankalaa ja myös tarpeetonta. Perustarpeiden vertailukohtana pidän vapaa-ajan tarpeita. Aineiston perusteella työntekijöiden vapaa-ajan lisääntyminen vaikutti työpaikalla tehtyjen oheistöiden aiheisiin huomattavan paljon.

Vapaa-ajan käsitteen syntyminen juontuu 1800-luvun lopun kansankulttuurin murroskauteen. Työajan ja vapaa-ajan erottamista ei tunnettu vanhassa maaseutukulttuurissa. Työ, lepo, pyhät ja juhlat nivoutuivat yhteen vuorokauden ja vuoden kierron ympäri. Varhaisessa 1800-luvun teollisuudessa patruunat pyrkivät pitämään kiinni samankaltaisesta periaatteesta: töitä aamusta iltaan, välillä pitkiä lepotaukoja pitäen. Teollisuustyön piiriin siirtyminen johti kuitenkin työajan ja vapaa-ajan eriytymiseen. Työajan lyhentäminen oli työväenliikkeen yksi tärkeimmistä tavoitteista 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Tavoitteen toteutuminen vaikutti työajan ja vapaa-ajan jyrkkään ja periaatteelliseen erottamiseen toisistaan.²²

Vuosilomalain hyväksyminen vuonna 1939 antoi laillisen pohjan vapaa-ajan lisääntymiselle. Vuosilomalaista säädettiin vuonna 1960 uusi versio, joka merkitsi lomaoikeutta kaikille ammattiryhmille maatalous- ja kotitaloustyötä lukuun ottamatta. Vuonna 1965 työmarkkinajärjestöt sopivat siirtymisestä 40 tunnin viikkotyöaikaan. Käytännössä uusi työaikalaki merkitsi monelle työntekijälle siirtymistä viisipäiväiseen työviikkoon. Vapaa-ajan lisääntyminen ja lakisääteisen yhtäjaksoisen lomakauden olemassaolo mahdollistivat kesämökkikulttuurin syntyminen.²³ Vapaa-ajan lisääntyminen ja kesämökkikulttuuri selittävät savustuslaitteiden aseman suosituimpana firabelitöinä.²⁴ Savustuslaitteita on tehty aineiston perusteella joka puolella Suomea eikä ainoastaan omaan käyttöön, vaan myös muille:

*Savustuspönttöjäkin, minusta tuntuu että miun tekemiä savustuspönttöjä on ympäri Suomea sukulaisilla ja tuttavilla. Että niitä tuli tehtyä ihan varmasti kymmenkunta.*²⁵

Kalan savustaminen on kansanomaisessa ruokataloudessa melko nuori ilmiö.²⁶ Kalan savustus eroaa lihan savustamisesta, sillä kalan savustaminen ei varsinaisesti ole ruuan säilöntämenetelmä, vaan pikemmin ruuanlaittotapa.²⁷ Ilmar Talven mukaan savustaminen on yleistynyt rannikolla vasta 1920-luvulla. Sisämaahan se on levinnyt kesävieraiden ja huvila-asutuksen vaikutuksesta 1930–1940-luvuilla.²⁸ Aarne Limnell julkaisi jo 1923 ensimmäisen savustusoppaan.²⁹ Oppaassa on myös ohjeet kotitarvesavustamiseen.³⁰ Kotitarvesavustaminen oli 1940-luvun alussa yleistynyt sen verran, että Stockmannilla myytiin savustuslaatikoi- ta välirauhan aikaan.³¹ Rintamaolot sota-aikana saattoivat nopeuttaa uusien tapojen leviämistä eri puolille Suomea, koska rintamaoloissa sotilaat muodostivat huomattavasti suuremman verkoston kuin arkielämässään.³²

Laajemmin kotitarvesavustaminen yleistyvä vasta sotien jälkeen. Pienikokoisia savustuspönttöjä ja -tynnyreitä rakennettiin rannikkoseutujen omakotitalojen pihapiireihin 1950–1960-luvuilla.³³ Lehtimainonnan perusteella savustuslaitteiden suosio kasvoi 1960-luvun aikana.³⁴ Savustamisen yleistyminen liittyy ulkogrillauksen suosion kasvuun 1960-luvulla. Grillausmuodissa ei ollut kyse arkiruuuan valmistuksesta, vaan se nähtiin vapaa-ajan vietteenä, seurallisena ja maskuliinisena puuhailuna.³⁵ Kaupallisten savustuslaatikoiden käyttäminen on luultavasti lähtöisin sosioekonomisesti ylemmiltä ryhmiltä. Kulutustutkimuksessa käytetyn valumateorian mukaan ylemmät sosiaaliset ryhmät toimivat edelläkävijöinä uusien kulutushyödykkeiden käyttöön otossa. Teorian mukaan uutuudet välittyivät edelläkävijöiltä alemmille ryhmille.³⁶ Savustuslaatikoiden kohdalla valumateorian kehystä tukee niiden korkea hintataso suhteessa metallityöntekijöiden palkkoihin 1960-luvulla.

Tarkkaa ajankohtaa sille, milloin savustuslaitteiden valmistaminen firabelitöinä alkoi, on hankala määrittää. Aineiston perusteella ajoitan savustuslaitteiden kansanomaisten valmistamisen alkaneeksi 1960-luvun loppupuolella. Tampellassa vuoteen 1963 asti työskennellyt haastateltava kertoi, että savustuspönttöjä ryhdyttiin valmistamaan

vasta hänen Tampella-uransa päättyneen jälkeen. Toinen haastateltava todisti rakentaneensa savupönttöjä työuransa alussa, ”vanhaan aikaan” ennen vuotta 1973, jolloin hän siirtyi koneistajaksi.³⁷ Mainittujen kertojen perusteella voi tulkita savustuslaitteiden tekemisen omina töinä alkaneen 1960-luvulla.

Savustuslaitteista on ollut useita eri malleja, levyistä tehtyjä neliskanttisia tai putkesta tehtyjä pyöreitä malleja. Ne on valmistettu hitsaamalla. Erään kertojan mukaan toimiston puolella työskenteleville tehtiin hienomman näköisiä savustuspönttöjä. Niiden sisällä olevat ritilät olivat valkoisesta teräksestä, kun taas pönttöjen tekijät itse suosivat mustaa verkkoa.

(S)yy oli ihan yksinkertainen, et siel vissiin oli tietokäytäntö vähän parempi siel verstaalla, ni musta ritilä ni rasvottu sen verran et niistä yleensä lähti kalat paremmin paremmin irti ja muut siel, et tota siit valkosest ritiläst ku se ei oikeastaan rasvottunu ni siit jäi aina suomut ja kuoret siibe verkkoon kiinni. Sen verran tässä ehkä työkokemuski oli niinku opettanu maailmal et mist materiaalist niit tehdään.³⁸

Haastateltava korostaa tekijöiden työkokemusta materiaalivalinnoissa, kun ”herasväen” toiveissa korostettiin esteettisiä puolia. Savustuslaatikoiden lisäksi muutkin kalastamiseen liittyvät tarvikkeet olivat suosittuja omien töiden aiheita useilla muistitietokeruuseen osallistuneilla paikkakunnilla.³⁹

Kuvan savustuslaatikko on rakennettu viimeisenä firabelityönä ennen konepajan lakkauttamista paikkakunnalla. Kuva: Liiteaineisto ryhmäkeskustelu, TMT: 12689: TA.

OMAAN KOTIIN JA MÖKILLE

(Y)leensä ne oli kel oli kesämökkii ja sitte omakotitaloi, sielhän ne sitte vaati näitä matonpuistelutelineitä ja porttii ja saunankiukaita.⁴⁰

Näin eteläsuomalaisessa rannikkokaupungissa työuransa tehnyt levyseppähitsaaja luonnehti firabelitöiden tekijöitä. Omakotitaloasuminen ja kesämökit loivat paljon tarpeita firabelitöiden tekijöille. Aineistossa saunankiukat ovat toiseksi yleisin firabelitöiden aihe.⁴¹ Kiukaiden valmistuksen kulta-aikaa oli vuosien 1950 ja 1980 välinen ajanjakso. Jatkuvalämmitteisten kiukaiden suosio oli huipussaan 1960-luvun alussa, jolloin Suomessa oli yli 300 teollista kiuasvalmistajaa niitä tekemässä.⁴² Kiukaiden suosiota selittää urbanisoituminen ja saunomiskulttuurin kaupungistuminen 1900-luvun alkupuoliskolla. Tulipaloalttiit saunat piti jo 1734 määrätyn lain mukaan rakentaa muista rakennuksista erilleen.⁴³ Paloturvallisuus lisääntyi huomattavasti 1900-luvun alkupuoliskolla, jolloin kehitettiin uusia kiuastyyppejä. Pönttökiuas otettiin käyttöön 1910-luvulla ja niiden teollinen valmistus alkoi 1920-luvulla. Ratkaiseva askel saunakulttuurin kaupungistumiseen oli jatkuvalämmitteisen kiukaan kehittäminen 1934.⁴⁴

Tampellan konepajalla 1950-luvulla työskennellyt haastateltava kertoi, kuinka Tampella osti Jussilasta tonttimaata työntekijöidensä asuinalueeksi. Haastateltavan mukaan:

Ja siihen lütyy sitten Tampellassa rakennusvaiheen aikana (--) se, joka oli sovittu tuolla luottamusmiesten kesken, että työluvalla sai tehdä näitä tarvekaluja, työkaluja, kottikärryjä, saunankiukaita. (--) Mutta siinä vain sitte pilattiin jossakin vaiheessa 50-luvulla, kun osa porukkaa rupes tekemään niitä jatkuvasti ja pani vielä Aamulehteen ilmoituksen, että myytävänä Tampellassa tehtyjä saunan kiukaita. Kaikki ties, et ne hirveen hyviä, vahvasta levystä tehtyjä. Niin nehen meni beti

kaupaks, mutta sitte tuo jobto huomaa, että tässä ei kilpailijoita tarvita.⁴⁵

Kuten lainauksesta käy ilmi, kiukaita tehtiin itselle ja useassa tapauksessa myös muille, ja niitä valmistamalla on myös hankittu lisäansioita. Kiukaiden tekeminen on ollut niin suosittua, että työnantaja ryhtyi myymään työntekijöille tehtaan ammattikoululaisten tekemiä kiukaita vähentääkseen kiukaiden luvatonta tekemistä.⁴⁶ Mielenkiintoista kiukaiden teettämisessä ammattikoululaisilla on, että aineiston perusteella niin tapahtui kahdella eri paikkakunnalla. Ensimmäinen kertojista työskenteli työuransa 1944-1984 Ahlströmin Varkauden konepajalla, kun toinen puolestaan työskenteli osastonjohtajana Turun telakalla vuosina 1975-2004. Kiukaiden tekemistä Turun telakalla muistelee kolmaskin erillinen haastateltava, joka aloitti vuonna 1969 hitsaajana telakalla. Hitsaajan täytyi suorittaa telakan hitsauskurssi ennen varsinaisten töiden aloittamista ja hänen mukaan:

(K)un mä olin siel kursilla, ni tehtiin siellä nii sillon harjoteltiin hitsaamista ja muita, niin tehtii fraabelina kiukai ja tämmösii näin. Ihan niinku talon, niinku opiskelun yhteyres tehtiin.⁴⁷

Kiukaiden lisäksi useissa muistelmissa mainitaan erilaiset kaiteet sekä tukirakenteet ja savupiipun suojat.

Kuten edellä todettiin, vapaa-ajan lisääntyminen mahdollisti kesämökkikulttuurin syntymisen. Kesämökkien määrä kasvoi huomasti sotien jälkeisessä Suomessa. Kesämökkien yleistyminen ajoittui 1950-luvulta 1970-luvulle, jolloin kesämökkien määrä lisääntyi 40 000 huvilasta 176 000 mökkiin.⁴⁸ Kesämökin vuonna 1970 omistaneista ruokakunnista 20,7 prosenttia sijoittui ryhmään, jossa ruokakunnan päämies luokiteltiin sosioekonomisesti luokkaan ammattitaitoiset tai erikoistuneet työntekijät. Koko maan 1 518 819 ruokakunnasta 12

”Kiuas on mitä todennäköisimmin 105-tuotantoa. Se on tehty 5 mm:n paksuisesta pellistä ja asennettu v. 1953 rakennettuun mökkisaunaan litiin Kalliojärvelle. Kiuas on kertalämmitteinen ja antaa maailman parhaat löylyt. Saunan ja mökin rakensi perheelleen Pentti Nieminen, nyt ne omistaa hänen tyttärensä.” Eijaleena Martikainen. Kuva: Eijaleena Martikainen, 2017.

prosenttia omisti kesämökin, kun ryhmään ammattitaitoiset tai erikoistuneet työntekijät kuuluneista 455 564 ruokakunnasta mökin omisti 8 prosenttia.⁴⁹

Kesämökeille tehtiin firabelina omakotiloista tuttujen kiukaiden ja piipunsuojien lisäksi myös erilaisia laitureiden osia. Koneasentajana tamperelaisella konepajalla työskennellyt mies kertoi:

No kai se oli, ku jotkut tommoset laiturinportaatkin ku meni kaupasta ostaa, niin nehan makso hunajaa. Ja ku ne teki itte haponkestävästä, niin ne oli ikuiset.⁵⁰

Haastateltavat ovat omatoimisesti maininneet laiturit tai laitureihin liittyvät varusteet lähes jokaisella haastattelupaikkakunnalla yhtenä esimerkkinä tekemistään firabelitöistä.⁵¹ Firabelitöiden kestävyys ostettaviin tuotteisiin verrattuna on firabelitöiden tekemiselle tyypillinen perustelu, joka tulee esiin muissakin haastatteluissa.⁵² Turkulaisella konepajalla työskennelleen levysepän värikkäässä mökkianekdootissa korostuu haastateltavan ammattiylypeys ja firabelitöiden laaja skaala mökkimaisemassa.

--siellä oli sit ns. vapaa-ajan terästä käytettävis. Ni tonne merenrantamaisemiinki lähti sitä ruostumatonta ja haponkestävää ihan kätevästi. (...) ku mentii sin yhden kaverin mökille tonne Kemiöön ja suurin piirtein suunnistettiin, ja sit ei ollu ketään paikalla, ku mentii siel mäkee alas ni mä emännälle sanosin, et on tää Jaskan mökeki. Ni kysy mistä sä sen tiedät. No mä sanoit sitte, kato tonne ensi laiturin päähä, siel on uimarappuset, sit on laiturin kaiteet, mökin kaiteet, kaivon kannet,

ja kato tonne metän reunaan, et tuolla ku on toi paskabuussi ni kato tota paskabuusin hakaaki, et ku ne on kaikki haponkestävästä tehty, et normaalmököl ei kyl tämmösiä oo, et kyl niit tehti niinku käyttötavaraa, sanoskos näin.⁵³

Rannikko- ja telakkapaikkakunnilla⁵⁴ korostuu veneiden merkitys firabelitöissä. Veneisiin on tehty erilaisten metallitarvikkeiden lisäksi myös monimutkaisempia asioita kuten dieselmoottoreita. Moottoreita ei yleensä valmistettu alusta lähtien firabelityönä, vaan esimerkiksi Vaasassa eräällä konepajalla työntekijät saivat rakentaa viallisista osista oman moottorin.⁵⁵ Kyseisellä konepajalla kunnostettiin keväisin myös työnjohtajien omia moottoreita.

Ja niillä melkein kaikilla niillä työnjohtajillahan oli joku pieni XX:n moottori ja ainahan niihin liitty keväisin pientä näpertelyä ja sitä pidettiin aika yleisenä sit. Puuttu joku valuosakin, niin nehan anto valurille määräyksen tehdä yhden sarjan ylimääräsen, että ne sai sen niinku omaan käyt-

*töön. Ja tällä tavalla se meni monta kertaa, että niit oli useita niitä työnjohtajia, että kyllä niitten kans sovittiin, että mitä ne tartti, niin niitä sitte tehtiin tommosina firabelihommina.*⁵⁶

Työnjohtajien veneiden moottoreiden lisäksi työntekijät ovat luonnollisesti korjanneet myös omien veneiden moottoreita. Viallisten osien lisäksi veneenmoottoreita on tehty muuntamalla autojen moottoreita.

*Ei kun mä ihan pikkupoikana, kun siitä meni putput tutun moottori obi, niin isä sanoi, että toi on autonmoottori, mikä on katkaistu. Eihän moottoreita saanut mistään, mutta jostain voi löytää joku autonromu, kuorma-auton moottori, niin siitä askartelemaan.*⁵⁷

Edellinen lapsuudenmuistelmia ajoittuu 1940-luvulle, mutta siinä mainittu moottorityyppi eli sisämoottori on tyypillinen jokaiselle firabelityönä tehdyille tai korjatuille moottorille.⁵⁸

PONTIKANKEITTOA KERROSTALOASUNNOSSA

*Sit seittekytluvulla yks suurimpia artikkeleita mitä väsäytti oli nää pontikkapannut. Niitä tehtiin siis tai se oli yhteistyötä, -- Ja mä olen niit lauhdutuspulkei ja niit tehny ja itte pannui, misä se on keitetty ja tää oli aika suurta touhuu seitteketluvulla se oli, mut sit tota se oli sellanen muotiasia(.)*⁵⁹

Telakalla levyseppänä työskennelleen kertojan mukaan pontikkapannut olivat yksi suosituimpia artikkeleita, joita firabelina tehtiin. Kertojan mukaan pannujen valmistaminen muistutti muoti-ilmioita. Keruuaineiston perusteella kertoja ei liioittele, sillä pontikkapannut ovat kolmanneksi yleisin firabelityön aihe, kiukaiden ja savustuslaitteiden jälkeen. Keruuseen osallistuneesta 99 kertojasta 24 mainitsee pontikankeittovälineet haastattelussaan tai muistelmassaan.⁶⁰

Kotipolton maininneista kertojista vähän alle puolet kertovat itse tehneensä tai osallistuneensa pontikkapannujen valmistukseen.⁶¹

Maaseudulle keskittyneellä salapoltoilla on Suomessa usean vuosisadan pituiset perinteet.⁶² Kotipoltto lisääntyi maaseudulla huomattavasti sotien jälkeen ja vuonna 1947 ryhdyttiin Alkon aloitteesta valistustoimintaan salapolton vähentämiseksi. Kotipolton suosiota maaseudulla nosti alkoholin kalliin hinnan lisäksi laillisen alkoholikaupan keskittäminen kaupunkiin ja kauppaloihin. Maaseudun salapoltto ei vähentynyt propagandan ansiosta, vaan alkoholipoliittikkaa muuttamalla ja helpottamalla ”maaseudulla laillisten väkijuomain saantia.”⁶³

Pontikan keiton tekniikka muutti melkoisesti muotoaan 1930-luvulta 1960-luvulle tultaessa. Raskastekoinen ja kömpelö kalusto keventyi ja hitaasti kypsyvän viljan tilalla alettiin käyttää sokeria rankin raaka-aineena. Uusi tekniikka otettiin ensimmäisenä käyttöön perinteisillä pontikkapitäjillä.⁶⁴ Toisaalta sotien jälkeisen rakennemuutoksen seurauksena tuhannet suomalaiset muuttivat maalta kaupunkiin ja suuri muutto mahdollisti maaseudulle ominaisen pontikankeittämisen kaupungistumisen. Siitä kertoo myös tamperelainen koneistaja haastattelussaan. Kertojan mukaan pontikan keittäminen kerrostaloasunnossa oli niin poikkeuksellista, että kertojan piti käydä omin silmin katsomassa sitä.

*Ja yks rakensi tosiaan pontikankeittovehkeet kerrostaloon Hervantaan ja eikä joutunu kiinni es. Ja sen verran kävin kerran kattomassa niitä, niin hän pisti ilmanvaihtokanavasta pihalle käryt, että se oli aika vehkeet. Ja aika uhkarohkeeta hommaa oli keitellä, muuten viksu kaveri.*⁶⁵

Alkoholitutkija Klaus Mäkelän mukaan pontikan leviämisen yhtenä edellytyksenä on valmistustekniikan riittävä levinneisyys.⁶⁶ Edellinen anekdootti kuvaa myös

Pontikkapannuja kuvattuna työnumero 105 -näyttelyssä. Kuva: Pete Pesonen, 2015.

keittotekniikan leviämistä kaupungissa. Useissa lähteissä kaupunkilaisen kotipolton suosion kasvun yhdeksi syyksi on esitetty Alkon viisivuikkoista lakkoo vuonna 1972.⁶⁷ Alkon lakon nimeäminen pontikankeiton yleistymisen syyksi toistuu keruuaineistoon kuuluvassa satamakaupunkilaisen äidin ja tyttären haastattelussa.⁶⁸ Keski-Suomen museon pontikkanäyttelyn pohjalta julkaistussa Suomalaisen pontikan tarinassa kerrotaan pontikan historiaa kuvien ja dokumenttien avulla. Julkaisussa mainitaan, että 1970-luvun muoti-ilmiönä oli pontikan valmistaminen kaupunkiasuntojen keittiöissä uudenaikaisilla laitteistoilla. Kaupunkilaispontikan teko oli muuttunut kuitenkin julkaisun ajankohtana 1984 harvinaiseksi.⁶⁹ Keruuaineiston perusteella pontikkapannujen valmistaminen jatkui aktiivisesti myös 1980-luvulla ja viimeiset maininnat aiheesta ajoittuvat 1990-luvulle.

Toisin kuin Ruotsissa ja Norjassa, Suomessa ei saanut myydä pontikankeittovälineitä.⁷⁰ Kieltoa kierrettiin tilaamalla välineet naapurimaista, joissa myytäviä keittovälineitä mainostettiin suomalaisissa lehdissä.⁷¹ Telakalla putkimiehenä työskennelleen kertojan mukaan ulkomailta tilatut pannut eivät olleet yhtä laadukkaita kuin itse tehdyt.

(L)asisii (pontikkapannuja) sai Norjasta tilata, et tota niitähän sai myydä niit vehkei, mut keittää ei saanu. Ja tota, mut se oli niin vaarallinen. (-) Mut sit ku ne ruvettii tekee ruostumattomasta, ne oli turvallisii. Ja niis oli tosi hienoi, oli aktiivihielet ja mittarit ja lämpötita valvonnat ja just nää jäähditykset. Ne oli melkee jo pieniä tehtait, ku joku aina sit keksis ja otti ja tutkis et missäki lämpötitalassa menee.⁷²

Edellä lainatun kertojan mukaan Norjasta tilatut lasiset pannut saattoivat hajota keittotilanteessa, mikä aiheutti tulipalorisikin, kun ruostumattomasta teräksestä tehdyt pannut kestivät varmasti keittämisen.⁷³ Kertojan väite teräksestä tehtyjen pontikkapannujen turvallisuudesta on kyseenalainen, sillä niissäkin ylipaine saattoi johtaa onnettomuuksiin.⁷⁴

Pontikankeittovälineiden valmistaminen on ollut erityistä tarkkuutta vaativaa työtä, minkä toteaa Tampellassa hitsaajana työskennellyt kertoja.

No tämä pontikkapannu oli jo vähän tämmösiä vaativampien ammattimiesten hommaa. Tampellassa kun oli tämmösiä kahdesta kuuteen millää ploomuja, niin niistä ei oikein tämmösiä pikkuesineitä pystynyt tekemään(...)⁷⁵

Kertojan mukaan pontikkapannut olivat ammattimiesten hommia, joita ei edes voinut tehdä Tampellan paksuista levyistä. Pontikkapannujen tekemisen haasteellisuus tulee esiin myös muualla. Tekokuitutehtaalla vuoromestarina työskennellyt mies kertoi vain parhaiden työntekijöiden tehneen pontikkapannuja.⁷⁶

Pontikankaittovälineitä tekivät lattiatason työntekijät, vaikka aikaisemmassa tutkimuksessa on viitteitä siihen, että pontikankaittaminen olisi ylemmän sosiaaliryhmän harrastus.⁷⁷ Poikkeuksena on tamperelaisen metallisahaajan kertoma anekdootti insinööristä, joka pyysi kertojaa sahaamaan piirustusten mukaisia osia. Kertojan tiedusteltua insinööriltä osien käyttötarkoitusta, insinööri kertoi osien olevan pontikkapannun varaosia. Kertojan mukaan sana varaosista levisi nopeasti, jonka jälkeen kertoja sahasi, samaisella insinöörin luvalla, 20 pontikkapannun osat tehtaan työntekijöille.⁷⁸ Määrissä saattaa hyvinkin olla liioittelua, mutta huomionarvoista on, että haastateltava ei kertonut pontikkapannun tekemisestä kokonaisuudessaan, vaan ainoastaan varaosista. Kaittovälineiden valmistaminen kokonaisuudessaan on vaatinut eri ammattiryhmien yhteistyötä telakalla työskennelleen levysepän mukaan.⁷⁹

Pontikkapannuista ja niiden tekemisestä kerrotaan hämmästyttävän avoimesti ottaen huomioon, että pontikankaittaminen oli laitonta. Pontikkadiskurssi korostaa kertojien itsenäisyyttä ja omavaltaisuutta kahdella tapaa: Ensinnäkin suhteessa omaan työhönsä ja sen määrittämiseen.⁸⁰ Tekemällä luvattomia omia töitä työntekijä rikkoi työnantajan määräysvaltaa. Toisekseen työntekijä toimi omavaltaisesti suhteessa valtiovaltaan, joka oli määritellyt pontikankaittamisen laittomaksi.

LAHJOJA PERHEENJÄSENILLE JA MUILLE

Oli kuulemma ollut tapana, että tehdään mortteleita äideille, tyttärille ja vaimoille lahjaksi. Minä tein itselleni ja kun niitä tuli 3 kerralla niin äidille ja veljelle menivät ne kaksi muuta.⁸¹

Firabelitöitä annettiin usein lahjoina eteenpäin, kuten naispuolisen⁸² työntekijän

muistelmassa todetaan. Itse tehtyjä lahjoja tehtiin yleensä perheenjäsenille.

Mulle on lapsuudest niinko jääny muisto, että rupes jostain syystä niinko varmaan alko olleen sit markkinoil vauvojen hoitopöytä ja isä on tehny mulle nukenhoitopöydän viraabelityönä, se on mun mielest, muistan sen niinko aina. Ja rattikelkka, velipoika muistelee rattikelkkaa, mikä on mejän perhees ollu.⁸³

Näin muisteli vuonna 1949 syntynyt viilajaan tytär lapsuuttaan. Firabelina tehty nukenhoitopöytä on kuriositeetti, toisin kuin omina töinä tehdyt rattikelkat, jotka mainitaan kolmessa muussakin muistelmassa.⁸⁴ Rattikelkkojen lisäksi aineistossa kerrotaan mahakelkoista. Firabelina tehdyistä kelkoista kertovat muistelmat eroavat muista muistelmista siinä, että useimmiten niistä kertoneet eivät ole itse tehneet niitä, vaan he ovat saaneet kelkan lahjaksi lapsena. Kaikki miespuoliset muistelijat, jotka saivat kelkan lapsena, ovat myös omalla työurallaan tehneet tai kohdanneet firabelitöitä.⁸⁵ Firabelitöiden merkitys on selventynyt lahjojen saajille vasta myöhemmin, kuten kaksi eri kertojaa toteavat. Työuransa suuren konepajan mallipuusepänverstaalla tehnyt haastateltava⁸⁶ kertoo keltastaan:

Voi sanoo iba, et minunkin koballani iban lapsuudesta, että jälkeinpäin vasta ajatellu, että tuota mistähän se tuokin tuli ja ku se ei näytä oikein tebastekoselta niinku esimerkiks tota, sen muistan, että tommone mahakelkka, kun sanottiin ennen aikaan, tommonen ei mikään ronkeli, vaan semmonen missä ei oo muuta ku se, niin tuota seki oli sen näkönen, et tuskin sitä kaupasta oli ostettu.⁸⁷

Haastateltava epäili lapsuudessa saamaansa kelkkaa firabelina tehdyksi, koska kelkka oli sen näköinen, että se ei muistuttanut kaupasta ostettua. Lapset eivät ymmärtävästi ole osanneet erottaa firabelityön ja oikean työn välistä rajaa. Tämä tulee esille

Kone Oy:llä työskennelleen haastateltavan anekdootista, jossa hän kertoo Koneen henkilökunnan lehdessä kirjoitetusta jutusta, jossa haastateltiin työntekijöiden lapsia. Lapsilta kysyttiin, mitä heidän vanhempansa tekevät työkseen. Lapset vastasivat, että heidän vanhempansa rakentavat kiukaita, kottikärryjä ja peräkärryjä.⁸⁸ Ei ole tietoa, miten vanhemmat tai työnantaja tähän reagoivat.

Edellä mainitut esimerkit lapsille tehdyistä firabelitöistä sijoittuvat ajallisesti sotien jälkeiseen aikaan 1945-1960. Firabelina tehtyjen leikkikalujen voidaan olettaa vähentyneen 1960-luvun jälkeen teollisten leikkikalujen saatavuuden myötä. Kaupan kasvuun vaikutti säännöstelyn päättymisen ja tuonnin vapautumisen lisäksi leluteollisuuden markkinoinnin paradigman muutos. Yhdysvaltaisten lelujen ja lapsuuden muutosta tutkineen Gary Crossin mukaan leluja markkinoitiin ensisijaisesti aikuisille 1950-luvulle saakka. Järjestelmällisen suoraan lapsille suunnatun lelu-markkinoinnin aloitti Mickey Mouse Club -niminen televisio-ohjelma vuonna 1955.⁸⁹ Markkinoinnin muutos kiihdytti lelujen kaupallistumista. Käyttämästäni aineistosta löytyy hajanaisia mainintoja vielä 1980-luvultakin lapsille tehdyistä firabelitöistä, mutta maininnat ovat sen verran hajanaisia, että niistä ei voi tehdä yleistyksiä.⁹⁰

Lapsille, sukulaisille sekä ystäville annettujen lahjojen lisäksi firabelityöt ovat olleet

”Tääl joku sano että oli tehty mahakelkka. Mul oli kans sellain pieni, se on vielki autotallissa, se on puol metrii pitkä ja siin on lukee Veikko ja toinen oli Toivo.” Kuusankoskelainen kertoi näyttelyn yhteydessä pidetyssä muistelutilaisuudessa. Mies, s.?, TMT: 12657: TA. Kuva: Anni Kylmä/ Pato Klubi, 2015.

useassa työpaikassa työntekijöiden ja organisatoristen ryhmien keskinäisen muistamisen muoto. Ammattiyhdistystoiminta on yksi tärkeimmistä työntekijöitä yhdistävistä (organisoivista) tekijöistä. Jopa yli puolet luottamusmiehenä työuransa aikana toimineista kertojista mainitsivat tehneensä lahjaksi tai saaneensa itse lahjaksi firabelitöitä.⁹¹ Esimerkiksi paperitehtaalla metallityöntekijöiden pääluottamusmiehenä työskennellyt kertoo saaneensa merkkipäivänään toisen tehtaan pääluottamusmieheltä firabelina tehdyn lahjan.

*(S)itte 50-vuotta ku mie täytin, niin täs on ton Inkeröisten pääluottamusmiehen lahja ja erikoistahan, siin kelloshan ei oo mitään erikoist, mut se on siellä tehtaalla tehty.*⁹²

Keruuseen vastanneista luottamusmiehistä kaksi muutakin saivat firabelitöinä tehdyt 50-vuotislahjat.⁹³ Edellisessä lainauksessa tulee myös esille, että lahjan arvostusta viiteryhmän sisällä nostaa tieto siitä, että lahja on tehty firabelina. Michel Antebyn ranskalaisen lentokonetehaan työntekijöitä käsittelevän tutkimuksen mukaan firabelitöinä tehdyillä eläkkeellelähtölahjoilla oli suuri merkitys niitä tekevien työntekijöiden viiteryhmissä.⁹⁴ Firabelitöinä tehtyihin lahjoihin liittyvä arvostus tekijöiden viiteryhmän sisällä on kaksinkertaista An-

tebyn mukaan. Lahjojen tekijät osoittivat lahjallaan (ammattitaidollaan) arvostusta lahjan saajaa kohtaan ja lahjan saajat puolestaan kokivat firabelityönä tehdyn lahjan saamisen erityisenä kunnianosoituksena.⁹⁵ Esineet symboloivat tekijöiden ja saajien ammattitaitoa, ja samalla ne olivat muisto raaka-aineista ja työstä, jota lahjojen saajat olivat uransa aikana tehneet. Myös Suomessa tehtiin lahjoja eläkkeelle siirtyville työtovereille. Keruuaineistossa vain yksi kertoja nostaa aiheen esiin, mutta keruun jälkeen käymissäni keskusteluissa olen saanut vahvistusta olettamukselleni, että eläkkeellejäämislahjojen tekeminen on ollut yleistä myös suomalaisessa teollisuudessa.⁹⁶ Työntekijöiden keskinäinen toiminta ei rajoittunut pelkästään työympäristöön, vaan usein myös vapaa-ajan puolelle. Työntekijöiden puolalaisarjoihin ja pilkkikisoihin on myös tehty palkintoja firabelitöinä.⁹⁷

Aineiston perusteella luottamusmiehet tekivät lahjoja muiden työ- ja ammattiyhdistystovereiden lisäksi myös työnjohtoon kuuluville henkilöille.⁹⁸ Tehtaanjohtajille tehdyistä lahjoista kerrotaan kahdessa eri haastattelussa⁹⁹ ja muun muassa edellä mainittu metallin pääluottamusmies kertoi diplomi-insinöörille tehdystä 50-vuotislahjasta.¹⁰⁰ Myös työnjohto teetti luottamusmiehillä erinäisiä lahjoja. Luottamusmiehet olivat tehtäviensä ja verkostojensa puolesta oivallinen väylä firabelitöiden teettämiseen, kuten ilmenee paperitehtaan korjauspajalla työskennelleen sepän muistelmasta.

Omalla kohdallani tapahtui muutos v. 1973 jolloin siirryin pääluottamusmieheksi lähes päätoimisesti. 16 viimeisen vuoden aikana olin pajassa harvoin. Tein lähinnä herrojen syntymäpäivä lahjoja tai muihin firmoihin vietäviä lahjaesineitä. Niitä kyllä tein useita vuosittain. - Olivatko ne firabelia? - eivät ne ainakaan tehtaan käyntiin vaikuttaneet.¹⁰¹

Kertojan mukaan hän teki lahjoja niin johtavassa asemassa oleville kuin muihin yrityksiin vietäväksi. Johtajat ovat selvästi olleet ylpeitä työntekijöidensä korkeasta ammattitaidosta, koska he teettivät lahjoja työntekijöillään. Liikelahjoiksi tehdyt firabelityöt nousevat esiin aineistossa kolmessa muussakin haastattelussa. Niiden mukaan liikelahjoina annettiin työntekijöiden tekemiä vellikelloja, savustuslaatikoita ja betonista valettuja tauluja.¹⁰² Edellinen sitaatti päättyy pohdintaan, oliko työ, jonka johtavassa asemassa oleva henkilö teetti eteenpäin annettavaksi, firabelia laisinkaan. Toinen liikelahjoista kertova haastateltava ottaa asiaan selkeän kannan.

Ne oli kaikista erikoisempia, mut nehan ei oikeestaan ollu firaabelejä, niit lähetettiin jopa pääpaikalle Ruotsiin, ne oli niin komeita.¹⁰³

Vastakkaisesta mielipiteestä huolimatta tulkitsen liikelahjatkin firabelitöiksi. Työntekijöiden kanta, joka kiistää johtavassa asemassa olevien henkilöiden teettämät työt firabelitöiksi, toistuu myös Antebyn tutkimuksen informanteilla. Antebyn mukaan työntekijät kokivat firabelitöiden muuttuvan ”tavalliseksi” työksi, kun niitä tehtiin johtavassa asemassa olevan henkilön tilauksesta.¹⁰⁴ Työntekijöiden tekemien firabelitöiden käyttäminen liikelahjoina osoittaa työnantajan firabelitöille osoittamaa arvostusta käsityötaidolle. Työntekijöiden tekemät firabelit nähtiin tältä osin organisaation käyntikortiksi, joka kuvastaa työntekijöiden osaamista. Kertojat luovat narratiivin työnantajan osoittamasta arvostuksesta firabelitöitä kohtaan. Kertojien mielestä firabelityöt ovat korkeatasoisinta työtä, jota he ovat työssään kohdanneet.

Firabelitöiden tekeminen lahjoiksi korostaa niiden tekemisessä tapahtunutta muutosta vuosien varrella. Eläkkeelle 1990-luvun lopulla jäänyt mallipuseppä pohti firabelitöiden tekemisen muuttumista vuosien saatossa:

--(A)jatellaan nyt vaikka sitä 1960-luvun alkua, niin sillohan sitä tehtiin ihan siihen tarpeeseen ja sillä lailla se on tietenkin muuttunu, että mä luulen, että se on sitte tämmöstä, tämmöstä jotain henkilökohtasta (...) sillä tavalla tai sillä tuotteella minkä sää siellä teet käsines, että tuota sillä on niin paljon sellasta arvoa, että sitä tehtäs sen takia, että kun niitä saat tehostekosena (...)¹⁰⁵

Kertojan mukaan 1960-luvulla tehtiin tarpeeseen, kun taas kertojan työuran loppuvaiheessa firabelitöistä on tullut enemmän henkilökohtaisia. Tehdasvalmisteiset tavarat ovat tulleet kaikkien saataville, minä vuoksi firabelitöille annetaan uudenlaisia arvoja. Firabelitöiden tekemisen vähentymisen syynä todetaan kauppojen tarjonnan kasvu.¹⁰⁶ Firabelityöt ovat yksilöllistyneet ja niissä korostuu itsetekemisen arvostus entistä enemmän. Firabelitöiden luonteen muuttumisen myötä niiden tekeminen lahjoiksi on korostunut entisestään. Lahjoissa korostuu itsetekeminen, yksilöllisyys ja esiin kestävyys.

FIRABELITYÖT TYÖNTEKIJÄN ITSENSÄ TOTEUTTAMISEN MUOTONA

Se vähän niinku kehitty, joillakin kehitty semmoiseksi, ne on vähän niinku taiteilijajasieluja, ne vähän niinku taiteenlajikseen. Miten tota, ja ite suunnittelivat, että aika päteviä esinehin tekijät. Joku teki puustakin, pillillä poltti kato erilaisia muotoja. -- Ni se pillillä puhalteli puusta, kato poltti sillai sopivasti. -- Että väärissä hommissa, sehän menis taiteilijana.¹⁰⁷

Suurella konepajalla hitsaajana työskennellyt mies kertoi työoveristaan, jolla oli mainetta erityisen taitavana firabelityön tekijänä. Kyseisen kertojan mukaan joillekin oli tärkeätä saada osoittaa, että kykenee itse suunnittelemaan ja muotoilemaan ”ihan omasta päästä” kauniita esineitä. Fi-

rabelitöiden tekeminen antoi työntekijöille mahdollisuuden toteuttaa itseään monipuolisemmin kuin tavanomainen työ yleensä.

Viisi eri kertojaa kertoi puusorvin tekemisestä firabelityönä.¹⁰⁸ Itse tehty sorvi mahdollisti kädentaitojen harrastamisen myös kotioloissa.

Itselleni tein tämmösen puusorvin ja näitä, minä en ollut ainoa, joka teki näitä puusorveja, niitä tehtiin siellä minun laskelmieni mukaan noin 30 kappaletta, että tää oli aika yleistä tää puusorvien tekeminen sitten loppuaikana. Jokainen halus tehdä puusorvin itelleen. Kyllä se oli tosiaan aika villiä touhua ja kun siinä tehtiin ihan insinööri-kuntaa myöten ja jokainen, se oli kaikilla tiedossa.¹⁰⁹

Sitaatissa haastateltava kertoo tuotantolaitoksen lopettamisesta 1980-luvun lopulla. Tehtaan lopettaminen innoitti työntekijöitä tekemään erityisen aktiivisesti firabelitöitä.¹¹⁰ Kertojan mukaan sorveja tehtiin työntekijöille insinööri-kuntaa myöten. Kertojalle firabelitöiden tekeminen ei päättynyt eläkkeelle siirtyessä, vaan hän liittyi paikkakuntansa käsityöläisyhdistykseen ja sorvaa kotiverstaassaan muun muassa ruokailuvälineitä. Kertoja koki tarvetta tehdä jotakin eläkkeelle jäämisensä jälkeen.¹¹¹ Edellisen kertojan lisäksi keruuaineistossa on toinen kertoja, joka kertoo käsityötaitojen harrastamisesta eläkkeelle siirtymisen jälkeen. Kyseinen kertoja harrastaa segmentoitujen kulhojen tekemistä.¹¹² Firabelityöt mahdollistivat työntekijöille luovan työskentelyn, jota osa työntekijöistä on jatkanut harrastusmielessä työuran päättymisen jälkeen.

Levyseppänä työskennellyt haastateltava kiteyttää hyvin firabelitöinä tehtyjen esineiden muuttumisen vuosien saatossa.

(S)illo vanhempaa aikaan olevinas huusholleis enempi tommost käyttötavaran tarvet, et se meni mun mielest enempi tämmöseks niinkun koristenäpertelyks.¹¹³

JOHTOPÄÄTÖKSET

Firabelitöiden aiheet ja niiden muutokset vuosina 1950-1990 kuvastavat suomalaisen yhteiskunnan muutosta moderniksi kulutusyhteiskunnaksi.¹¹⁴ Aikaisempi kotitaloustuotantoon perustunut järjestelmä ei murtunut hetkessä, vaan murrosaika on ollut pitkäkestoinen ja siirtymä piti sisällään useita eriaikaisia prosesseja.¹¹⁵ Muutos firabelitöiden aiheissa tutkimusajan kuluessa voidaan pelkistää niiden muuttumiseksi tarve-esineistä vapaa-ajan tarvikkeiksi ja koriste-esineiksi.

Firabelitöiden aiheet juontuivat arjen tarpeista, joita 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla muokkasivat pula-aika sekä sota-ajasta alkanut säännöstely. Tarve-esineitä tehtiin vielä pitkään säännöstelyn päättymisen jälkeen. Syitä niiden tekemiseen löytyi niin tuotteiden korkeasta hintatasosta kuin kauppojen heikoista valikoimista. Itse tehdyt esineet voidaan tulkita työntekijöiden palkanlisäksi. Suomessa työntekijät eivät

juurikaan tehneet työkaluja firabelityönä toisin kuin esimerkiksi Ranskassa.

Vapaa-ajan merkityksen kasvaminen ja vaurastuminen loivat uudenlaisia tarpeita ja aiheita omien töiden tekijöille. Savustuslaitteet, jotka olivat kaikkein suosituin omien töiden aihe, kuvastavat vapaa-ajan lisääntymistä ja moderneja tarpeita hyvin. Kalansavustaminen on suhteellisen moderni ilmiö suomalaisessa ruokataloudessa. Toisin kuin lihanpalvaaminen, kalansavustus ei ole ruuan säilöntämenetelmä vaan ruuan laittotapa ja se on levinnyt osaksi kansan grillikulttuuria 1960-luvulla.

Kesämökkien ylläpito tuotti omakotitalojen tapaan työntekijöille erinäisiä rakennus- ja korjaustarpeita, joita työntekijät tekivät työpaikoillaan. Toiseksi suosituin firabelitöiden aihe työntekijöiden keskuudessa oli saunankiukaat. Saunoja kehitettiin 1900-luvun alkupuoliskolla paloturvallisempaan suuntaan ja vastaamaan tiiviimpää asutusta. Kiukaita alettiin valmistaa teollisesti 1920-luvulla ja niiden teollisen tuotannon

LUETTELO FIRABELINA VALMISTETUISTA ESINEISTÄ. ¹¹⁶	
Koriste-esineet (mm. kynttilänjalat, maljakot, korulippaat, jalkalamput)	39
Savustusvälineet ja grillit	48
Keittiötarvikkeet (mm. veitset, pannut, kattilat, morttelit)	36
Saunankiukaat	32
Talonrakennus (mm. tikkaat, piipunsuojat, kaiteet, öljysäiliöt)	31
Pihatarvikkeet (mm. keinut, lumikolat, lapiot, kottikärryt, portit)	27
Pontikkavälineet	24
Huonekalut (mm. sängyt, pöydät, kirjahyllyt)	22
Leikkivälineet (mm. kelkat, nukenhoitopöytä, autot, nukkekodit)	22
Lahjat	17
Veneily (veneet ja veneilyyn liittyvät tarvikkeet)	16
Peräkärryt	15
Työkalut (mm. sorvit, puukot, muuraustarvikkeet, sirkkelit)	15
Kalastus (mm. uistimet, pilkit, kairat)	14
Takkatarvikkeet (mm. takkapellit, takanhoitovälineet, hiilihangot)	13
Kuusenjalat	12
Sekalaiset (mm. akkulaturit, postilaatikot, painot, arinat)	56
Yhteensä	439

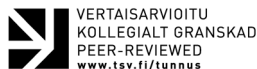
huippukausi oli 1960-luvulla. Se ajoittuu samaan aikaan, jolloin työntekijät valmistivat kiukaita myös omaan käyttöön eniten. Kiukaiden valmistaminen omana työnä oli niin suosittua, että kahden eri paikkakunnan tehdaslaitokset teettivät kiukaita oppilastöinä myytäväksi työntekijöille. Kiukaiden runsaslukuisuus aineistossa yhdistyy firabelitöiden aiheiden muutokseen tarve-esineistä vapaa-ajan esineiksi. Yhtä lailla saunan merkitys on muuttunut 1900-luvun aikana peseytymistilasta rentoutumispaikaksi.

Kolmanneksi suosituin omien töiden aihe on ollut pontikankeittövälaineet. Maa-seudulle keskittynyt salapoltto siirtyi maa-seudulta kaupunkiin työn perässä muutaneiden mukana 1970-luvulla. Merkille pantavaa on, kuinka avoimesti pontikankeittämisestä kerrotaan. Pontikkadiskursissa korostuukin kertojien kaksinkertainen omavaltaisuus: ensinnäkin omavaltaisuus suhteessa omaan työhön ja sen määrittämiseen ja toiseksi omavaltaisuus suhteessa valtiovaltaan.

Oheistöitä on tehty lahjoiksi koko tutkimusajan läpi. Kertajat, jotka lapsuudessaan olivat saaneet firabelityönä tehdyn leikkivälaineen, ovat myöhemmin omilla työurillaan tehneet myös firabeleja. Lelujen tekeminen on vähentynyt 1970-luvulle tultaessa, mutta omien töiden tekeminen lahjaksi ei loppunut. Omia töitä on käytetty työpaikan sisäisinä ja ulkoisina lahjoina. Henkilökohtaisten lahjojen lisäksi niitä on annettu suhdetoimintalahjoina sekä työntekijöille että yrityksille.

Kauppojen valikoimien laajentuminen ja hintojen laskeminen yhdessä työkoneiden automatisoitumisen¹¹⁷ kanssa ovat vähentäneet omien töiden tekemisen tarvetta ja mahdollisuuksia. Firabelitöiden tekeminen on supistunut lähinnä työntekijöiden itsensä toteuttamisen muodoksi.

Kirjoittaja on Työväen muistitietotoimikunnan sihteeri ja tohtorikoulutettava Turun yliopistossa.

¹ Tämä artikkeli on kirjoitettu Koneen säätiön myöntämän apurahan turvin.

² Haastateltava: Mies, s.1929, Työväen muistitietotoimikunta (TMT): 12635: Työväen Arkisto (TA).

³ Aikaisemmassa tutkimuksessa ilmiötä on tulkittu muun muassa työntekijän vastarintana suhteessa työnantajaan, omaehtoisena taitojen hallintana tai osana epävirallista taloutta. Firabelitermillä voidaan viitata sekä firabelin tekemiseen että työntuloksena syntyneeseen esineeseen. Firabelitermistä Pesonen 2014, 1; Pesonen 2015, 231; Certeau 1984, 24–28; Anteby 2003, 218–220. Anteby 2006, 24–25; Anteby 2008, 29–31; Haraszti 1978, 138–146; Teräs 2001, 78. Firabelitöitä on tehty työajalla ja työajan ulkopuolella. Firabelitöitä tehtiin joissain tapauksissa työnjohtajien luvalla ja joissain ilman lupaa. Tässä artikkelissa ei analysoida firabelityön käsitettä tämän tarkemmin.

⁴ Pesonen 2014, 3, 69.

⁵ Artikkelin ajallinen rajausta perustuu keruuaineistoon. Informanttien työurat ajoittuvat 1939–2000. 1900-luvun ensimmäisen puolen aikana tehdyistä firabeleista enemmän: Pesonen 2014; Pesonen 2015.

⁶ Katso liite 1. Luettelo firabelina tehdyistä asioista.

⁷ Tehdasperinne – Muistitietokeruu firabelitöistä järjestettiin vuonna 2016. Firabelikeruun liiteaineistot, TMT, TA.

⁸ Kertojia yhteensä 99 henkilöä (12.05.2017). Henkilöhaastatteluja 63, kahden hengen yhteishaastatteluja 3, ryhmähaastatteluja 5 (joissa yhteensä 23 osallistujaa) ja kirjoitettuja muistelmia 11 henkilöltä. Ryhmähaastatteluihin osallistuneista henkilöistä kolme haastateltiin myös henkilökohtaisesti, kuten myös yhtä muistelmaa lähettänyttä henkilöä. Firabelikeruun liiteaineistot, TMT, TA

⁹ Muistitietoaineistojen luonteeseen kuuluu aikakerrostumien moninaisuus. Tutkimukseni kannalta olennaisin on tutkimuskohteena oleva muistettu aika 1950–1990, muita aikakerrostumia on muun muassa aineiston syntyajankohta ja tulkintojen aika. Lisää muistitietotutkimuksen eri aikatasoista: Hytönen 2014, 73–76. Männistö-Funk 2014, 23.

¹⁰ Kansanhuoltoministeriö perustettiin syksyllä 1939, ja sillä oli valtuudet hankkia ja jakaa armeijalle ja väestölle tavaroita ja palveluksia, säännöstellä hintoja sekä takavarikoida omaisuutta säännöstelyyn. Elintarvikesäännöstely päättyi vuonna 1954, mutta palkkasäännöstely päättyi vasta 1956, ja kaupan vapauttaminen alkoi devalvaation jälkeen vuonna 1957. Pihkala 1982, 323. Mansner 1992, 200–201. Tuontiautojen säännöstely jatkui aina vuoteen 1962 asti. Kuortti 2003, 60–61.

¹¹ Tarpeella tarkoitan tässä yhteydessä elämisen

ja asumisen kannalta kohtuullisten olosuhteiden tyydyttämistä. Mies, s.1944, TMT: 12611; mies, s.1952, TMT:12612; mies, s.1952, TMT:12613; mies, s.1944, TMT:12624; mies, s.1947, TMT:12633; mies, s.1941, TMT: 12636; mies, s.1941, TMT:12640; mies, s.? TMT:12648; mies, s.1934, TMT:12661; mies, s.1950, TMT:12672; mies, s.1946, TMT:12685: TA.

¹² Mies, s.? TMT:12648: TA.

¹³ Veitset: Mies, s. 1940, TMT:12618; mies, s.1929, TMT:12635; mies, s.1941, TMT:12640; mies, s.? TMT:12648; mies, s.1950, TMT:12651: mies, s.?, TMT:12688:TA. Perunamuusiniujat: mies, s.1944, TMT:12611; mies, s.1929, TMT:12620; mies, s.1936, TMT:12621; nainen, s.1928, TMT:12623; mies, s.1946, TMT:12639; mies, s.1941, TMT:12640; mies, s.? TMT:12648: TA.

¹⁴ Sahanterästä tehty veitsi: Mies, s.1929, TMT:12635; mies, s.? TMT:12648; mies, s.1950, TMT:12651: mies, s.?, TMT:12688: TA.

¹⁵ Nickerson 1974, 138. Nickerson mainitsee viioloista tehdyt veitset esimerkkinä firabelitöistä (government jobs). Myös Miklós Haraszti mainitsee veitset firabelitöiden aiheena kirjassaan, jossa hän kuvaa unkarilaisen traktoritehtaan työntekijöiden arkea. Haraszti 1978, 141.

¹⁶ Bergholm 2011, 15–16.

¹⁷ Mies, s.1948, TMT:12666: TA.

¹⁸ Moottoritehtaalla osastonjohtajana toiminut muisteli työkalujen kallista hintaa ja niiden lainausjärjestelmää: ”Työkalut olivat ruotsalaisia tai saksalaisia laatutakeita ja ne olivat hyvin kalliita työ-palkkoihin verrattuna. Jo 1960-luvun alussa oli saatu aikaan työkalujen lainausjärjestelmä. Lupalapun työkalun lainaukseen sai osastopäälliköltä. Lapun kanssa sai työkalun portinvartijan ohitse.” mies, s.? TMT:12662: TA. Firabelitöinä tehdyistä työkaluista kertoivat: mies, s. 1929, TMT:12650; mies, s.1929, TMT: 12675: TA.

¹⁹ Vapaa-ajan metallista puhuivat: mies, s.1949, TMT:12616; mies, s.1945, TMT:12663; mies, s.1948, TMT:12664; ryhmähaastattelu mies, s. 1946, TMT: 12689: TA.

²⁰ Noronkoski 1990, 88.

²¹ ”Tarve firabelityöhön syntyi siitä, että vielä 1970-luvulla metalliraaka-aineet olivat kalliita ja hankalasti saatavia. Tarvitsijoina olivat ennen kaikkea veneilijät, omakotitalon rakentajat ja kesämökkiläiset.” Mies, s.? , TMT:12662: TA.

²² Lehtonen 1982, 616.

²³ Lehtonen 1982, 620; Kuortti 2003, 52; Anttila 2005, 91–99.

²⁴ Savustuslaitteilla tarkoitan savustuslaitteita, -pönttöjä, -tynnyreitä ja muita kotitarvesavustamiseen käytettyjä laitteita. Mies, s. 1952, TMT: 12613; mies, s.1943, TMT:12615; mies, s. 1949, TMT:12616; mies, s.1941, TMT:12619; mies, s.1929, TMT:12620; mies, s.1952, TMT: 12622; mies, s.1944, TMT:12624; mies, s.1930, TMT:12629; mies, s.1947, TMT:12633;

mies, s.1948, TMT:12634; mies, s.1941, TMT:12636; nainen, s.1941, TMT:12637; mies, s.? TMT:12649; mies, s.1929, TMT:12650; mies, s.1950, TMT:12651; mies, s.1940, TMT:12654; mies, s.1940, TMT:12655; ryhmähaastattelu, mies, s.? TMT:12657; mies, s.1951, TMT:12658; mies, s.1946, TMT:12659; mies, s.? TMT:12662; mies, s.1948, TMT:12664; mies, s.1948, TMT:12666; mies, s.1943, TMT:12669; ryhmähaastattelu, mies, s.? TMT:12670; ryhmähaastattelu, mies, s.1951, TMT:12670 ryhmähaastattelu, mies, s.1946, TMT:12674; mies, s.? TMT:12676; mies, s.1947, TMT:12679; mies, s.1946, TMT:12680; mies, s.1955, TMT:12681; mies, s.1945, TMT:12682; ryhmähaastattelu, mies, s.1946, TMT:12683; ryhmähaastattelu, mies, s.1950, TMT:12683; mies, s.1946, TMT:12685; ryhmähaastattelu, mies, s.1946, TMT:12689; ryhmähaastattelu, mies, s.1947, TMT:12689; mies, s.1960, TMT:12690: TA.

²⁵ Mies, s.1948, TMT:12634: TA.

²⁶ Savustaminen yhdistettynä kuivaamiseen on säilöntätapa, jolla sen sijaan on todennäköisesti esihistorialliset perinteet. Talve 1973, 36.

²⁷ Vuorela 1975, 240.

²⁸ Talve 1973, 36.

²⁹ Limnellin mukaan Vaasan maatalousnäyttelyyn 1894 kutsuttiin saksalainen erikoisasiantuntija opastamaan silakan savustusta ns. Kielin-mallisella savustusuunilla. Toinen savustamisen pioneeri oli Rauman seudulle kotiutunut merikapteeni Gröndahl, joka toi mukanaan ”käytännöllisen savustamomallin Amerikasta”. Limnell 1923, 16–17.

³⁰ Oppaassa neuvotaan muun muassa ”tukholmalaisen rouva Erikssonin” käyttämän mallin valmistus. Rouva Erikssonin yksinkertainen savustuslaatikko on kolmesta rautapellistä uunin nurkkaan muodostettu savukammio. Toisessa Limnellin kotitarveohjeessa neuvotaan kuinka tynnyristä saa rakennettua savustusuunin. Limnell 1923, 18–23.

³¹ Stockmannin mainos, *Helsingin Sanomat* (HS) 9.6.1940.

³² Helsingin Sanomissa julkaistiin 2.11.1941 propagandistinen juttu ”Suomalaisten aikaansaannokset sodassa,” joka on lyhennelmä saksalaisen toimittajan artikkelista *Volk und Reich* -lehdessä. Jutussa kerrotaan, kuinka suomalaisen sotilaan on osattava käyttää hyväkseen metsän antimia ja kyetävä rakentamaan ”savustuslaatikko kalojen savustamista varten.” HS 2.11.1941.

³³ Heljala 1990, 69. Sappinen 2000, 210. Helsingin Sanomissa 28.2.1958 julkaistun sillireseptin yhteydessä neuvottiin savustuslaatikon valmistusohjeet, jos ei halunnut ”uhrata rahaa sen ostamiseen kaupasta.” HS 28.2.1958.

³⁴ Mainokset Helsingin Sanomissa: vuonna 1960 kaksi mainosta, 1961 yksi, 1962 kaksi, 1964 viisi ja 1965 viisi. HS: 4.6.1960, 14.6.1960, 9.12.1961, 8.6.1962, 9.12.1962, 5.6.1964, 8.6.1964, 29.6.1964, 11.12.1964, 18.12.1964, 12.5.1965, 15.5.1965, 18.5.1965, 9.7.1965 ja 5.8.1965.

³⁵ Lehtonen 1982, 620.

³⁶ Valumateoria (trickle down theory) on kulutustutkimuksen piirissä kehitetty teoria muotien leviämisestä yhteisöjen sisällä. McCracken 1988, 93–104.

³⁷ Molemmat kertojat haaruikoivat savustuslaitteiden tekemisen alkamisajankohdan työhistoriansa siirtymän avulla. Ensimmäisellä haastateltavalla säilyi kosketus metalliteollisuuteen myös hänen lopetettua työnsä Tampellassa, sillä hän työskenteli sen jälkeen useamman vuosikymmenen ajan Metallityöväen liiton toimitsijana. Mies, s.1929, TMT:12650: TA. Toinen haastateltava aloitti työuransa vuonna 1969 ja siirtyi koneistajaksi vuonna 1973. Haastattelussa kertoja puhuu ajasta ennen, kuin hänestä tuli koneistaja, vanhana aikana. Mies, s.1951, TMT:12658: TA.

³⁸ Mies, s.1948, TMT:12664: TA.

³⁹ Kalastus ja pilkki -viitteet: mies, s.1946, TMT:12614; mies, s.1943, TMT:12615; mies, s. 1929, TMT:12620; mies, s.1944, TMT:12624; mies, s.1942, TMT:12628; mies, s.1930, TMT:12631; mies, s.1947, TMT:12633; mies, s.1929, TMT:12635; mies, s.1941, TMT:12636; mies, s.1946, TMT:12639; mies, s.1946, TMT:12642; mies, s.1955, TMT:12681; mies, s.1945, TMT:12682: TA.

⁴⁰ Mies s.1952, TMT:12622, TA.

⁴¹ Kiuasviitteet: mies, s.1946, TMT:12614; mies, s.1943, TMT:12615; mies, s.1940, TMT:12618; mies, s.1929, TMT:12620; mies, s.1943, TMT:12632; mies, s.1947, TMT:12633; mies, s.1948, TMT:12634; mies, s.1929, TMT:12635; mies, s.1942, TMT:12644; mies, s.1927, TMT:12645; mies, s.1948, TMT:12646; mies, s.1935, TMT:12647; mies, s.? TMT:12648; mies, s.1929, TMT:12650; mies, s.1951, TMT:12658; mies, s.1946, TMT:12659; mies, s.1934, TMT:12661; mies, s.? TMT:12662; mies, s.1939, TMT:12667; mies, s.1940, TMT:12668; mies, s.1947, TMT:12671; mies, s.1950, TMT:12672; mies, s.1944, TMT:12677; mies, s.1945, TMT:12682; ryhmähaastattelu, mies, s.1945, TMT:12683; ryhmähaastattelu, mies, s.1948, TMT:12683; ryhmähaastattelu, mies, s.1950, TMT:12683; mies, s.1946, TMT:12685; ryhmähaastattelu, mies, s.1946/1, TMT:12689; ryhmähaastattelu, mies, s.1946/2, TMT:12689; ryhmähaastattelu, mies, s.1947, TMT:12689; mies, s.1960, TMT:12690: TA.

⁴² Helamaa 1999, 21.

⁴³ Ennen 1900-lukua kiukaat olivat olossavuavia ja ensimmäinen suuri muutos oli savupiipun rakentaminen uloslämpivään kiukaaseen oletettavasti 1700-luvun lopulla. Helamaa 1999, 15.

⁴⁴ Jatkuvalämmitteisessä saunassa tulipesä ja kivi-pesä ovat erilliset, mikä mahdollistaa puiden polttamisen saunomisen aikana. Helamaa 1999, 16–20.

⁴⁵ Mies, s.1929, TMT:12650.

⁴⁶ Toinen kertoja työskenteli osastonjohtajana moottoritehtaalla (mies, s.? TMT:12662: TA.) ja toinen puolestaan sorvaajana paperitehtaan konepajalla (mies, s.1929, TMT:12635: TA.).

⁴⁷ Ryhmäkeskustelu, mies, s.1946, TMT:12689: TA.

⁴⁸ Alasuutari 2010, 11. Kesämökkien määrä lisääntyi 1980-luvulle tultaessa, jolloin mökkejä oli jo 251 700. Tilastokeskuksen internetsivut, luettu 24.3.2017.

⁴⁹ Tilastokeskus 1975, 19. Antti Kasvion tutkimuksen mukaan ammattitaitoisten työntekijöiden yleisin (38 prosenttia) lomanviettotapa vuonna 1980 oli maalla, kesämökillä tai sukulaisissa. Kasvion tutkimuksen kohteena oli kahden suuren teollisuuslaitoksen Valkeakosken paperitehtaan ja Valmetin Tampereen tehtaan työntekijöiden elämäntapa vuonna 1980. Kasvio 1982, 517.

⁵⁰ Mies, s.1949, TMT:12616: TA.

⁵¹ Laiturinrunko: mies, s.1952, TMT:12612; laiturin kannatteet: mies, s.1940, TMT:12618; laiturin rakenteet: mies, s.1951, TMT:12658; metallilaituri: mies, s.1945, TMT:12663; laiturinkiinnitteet: mies, s.1946, TMT:12680; laiturin uimarappuset: mies, s.1945, TMT:12682; uimalaiturin tikkaat: mies, s.1960, TMT:12691: TA.

⁵² Kestävyyttä perusteltiin ensiluokkaisilla raaka-aineilla. mies, s.1949, TMT:12616; mies, s.1950, TMT:12651; mies, s.1951, TMT:12660; mies, s.1946, TMT:12674; mies, s.? TMT:12688:TA.

⁵³ Mies s.1948, TMT:12664, TA.

⁵⁴ Muistitietoaineistossa Helsinki, Kokkola, Turku ja Vaasa.

⁵⁵ Mies, s.1927, TMT:12645: TA. Kyseinen valmistustapa esitellään myös Vaasan moottoritehtaiden historiaa käsittelevässä teoksessa. Grönbacka 2014, 137. Teoksessa arvioidaan vaasalaisten firabelimoottoreiden määrää: ”Luku voi olla useista kymmenistä jopa satoihin erilaisiin moottoreihin.” Grönbacka 2014, 139.

⁵⁶ Mies, s.1927, TMT:12645: TA.

⁵⁷ Mies, s.? TMT:12688: TA. Autonmoottoreiden marinointi merikäyttöön. Grönbacka 2014, 139.

⁵⁸ ”Vielä runsas puolivuosisataa sitten pieni vene-moottori oli rakenteeltaan niin yksinkertainen, että ammattimiehet saattoivat työpaikan koneilla sellaisen helposti valmistaa.” Grönbacka 2014, 138.

⁵⁹ Ryhmähaastattelu: mies, s.1947, TMT:12689: TA.

⁶⁰ Pontikkamaininnat: Mies, s.1952, TMT:12612; mies, s.1946, TMT:12614; mies, s.1949, TMT:12616; mies, s.1940, TMT:12618; mies, s.1952, TMT:12622; nainen, s.1928, TMT:12623; mies, s.1944, TMT:12627; mies, s.1942, TMT:12628; mies, s.1943, TMT:12632; mies, s.1947, TMT:12633; mies, s.1948, TMT:12634; mies, s.1929, TMT:12650; mies, s.1950, TMT:12651; mies, s.1940, TMT:12652; mies, s.1943, TMT:12653; mies, s.1939, TMT:12656; Ryhmähaastattelu mies, s.? , TMT:12657; mies, s.1951, TMT:12658; mies, s.1948, TMT:12664; mies, s.1949, TMT:12665; mies, s.1948, TMT:12666; ryhmähaastattelu, mies, s.1946, TMT:12674; mies, s.1946, TMT:12685; ryhmäkeskustelu, mies, s.1947, TMT:12689:TA.

⁶¹ Valmistukseen osallistuneet: Mies, s.1952,

- TMT:12612; mies, s.1949, TMT:12616; mies, s.1944, TMT:12627; mies, s. 1942, TMT:12628; mies, s.1943, TMT:12632; mies, s.1947, TMT:12633; mies, s.1950, TMT:12651; mies, s.1951, TMT:12658; mies, s. 1948, TMT:12664; mies, s.1946, TMT:12685; ryhmäkeskustelu, mies, s.1947, TMT: 12689: TA.
- ⁶² Lisää pontikankeiton historiaa ks. Pöysä, et al 1982.
- ⁶³ Pöysä et al. 1982, 221–225. Simpura 1982, 231–234.
- ⁶⁴ Mäkelä 1974, 174–175.
- ⁶⁵ Mies, s.1946, TMT:12614: TA.
- ⁶⁶ Pontikan keiton leviämisen ensimmäisenä ehtona on taloudellinen kannattavuus. Lisäedellytyksenä on tisluslaitteiden helppo saatavuus ja valmistustekniikan levinneisyys. Mäkelä 1974, 175.
- ⁶⁷ Ylen internetsivut. Raportti pontikankeitosta 1970-luvulla, luettu 21.02.2017. Häikiö 2007, 220–221.
- ⁶⁸ ”Tytär: Muistatsiä sit syytä, et minkä takii siit tuli hitti, et minkä takii niit ruvettii tekemää. Äiti: Niit pontikkapönttöi? En miä oikee muista. Tytär: Voisko se olla nii, et Alkon ensimmäinen lakko oli silloin? (-) Mut se on ollu seitketluvun alus kuitenkin, miä muistan.” Nainen, s.1928 ja nainen, s.1949, TMT:12623: TA.
- ⁶⁹ Fredrikson 1984, 52.
- ⁷⁰ Vuoden 1968 alkoholilain 91 § 1 momentin mukaan tisluslaitteiden maahantuominen, valmistaminen tai kauppaaminen väkiviinan luvattomaan valmistukseen on tuomittava alkoholipitoisen aineen luvattoman valmistamisen edistämisestä sakkoon tai vankeuteen enintään yhdeksi vuodeksi. Finlex internetsivut, Hallituksen esitys Eduskunnalle alkoholirikoksia koskevien säännösten uudistamisesta, luettu 10.07.2017.
- ⁷¹ Pontikkaa keitettiin postimyyntipannuissa. Iltta-Sanomien jutussa kerrotaan Töölössä kiinnijäänneestä pontikankeittäjästä, jonka keittolaitteet ovat vuonna 1974 postimyynnistä tilatut. Jutun mukaan poliisi on takavarikoinut satoja postimyynnistä tilattuja keittovälineitä vuosien varrella. *Iltta-Sanomats* 3.6.1981.
- ⁷² Ryhmähaastattelu, mies. 1946, TMT:12689: TA.
- ⁷³ Ryhmähaastattelu, mies. 1946, TMT:12689: TA.
- ⁷⁴ Pontikankeittäminen oli vaarallista, sillä mies kuoli Oulussa teräksisen pontikkapannun sinkouduttua seinän kautta miehen päähän. Sinkoutuminen johtui ylipaineesta. *Helsingin Sanomat* 30.9.1969.
- ⁷⁵ Mies, s. 1929, TMT:12650: TA.
- ⁷⁶ Vuoromestarin mukaan: ”--savustuspönttöjä pojat teki siellä, joulukuusenjaljoja ne teki siellä. Parhaat teki sitten tuota pontikkapannuja ja muita vastaavia.” Ryhmähaastattelu, mies, s.1946, TMT:12674: TA.
- ⁷⁷ Esimerkiksi: ”Romantiikka jäi hyvin kauas, kun nämä kojeet pulputtelivat *eliittiperheen* keittiön nurkassa.” Pöysä et al.1982, 285. ”(M)utta ’pontikankeitto’ siirtyi sitten kaupunkilaisperheiden *’insinööripoikien’* pyhäharrasteeksi.” Simpura 1984,
234. Kursivoinnit Pete Pesonen.
- ⁷⁸ Mies, s. 1944, TMT:12627: TA. Myös toinen kertoja toiselta paikkakunnalta mainitsee pontikkapannuista olleen piirustukset: mies, s.1949, TMT:12665: TA.
- ⁷⁹ Levysepän mukaan pontikkapannujen valmistamiseen tarvittiin myös putkimiehiä. Itselleen kertoi tehneensä kahteen kertaan tislavaan pontikkapannun *Nykyposti*-lehdessä olleen mallin mukaan Ryhmähaastattelu: mies, s.1947, TMT:12689: TA.
- ⁸⁰ Työntekijän omavaltaisuutta työpaikalla voidaan tulkita Alf Lüdtken kehittämän *Eigensinn* -käsitteen avulla. Käsite on suomennettu omapäisyydeksi. Omapäisyys käsitetään vastarinnan tai yhteistyöhälyttömyyden alalajina, työntekijöiden pyrkimyksenä olla ”itseksensä” ja ”työtoverien kanssa” tehtaan järjestyksen sisällä. Kari Teräksen tulkitsemana omapäisyydellä tarkoitetaan työntekijän luovaa ajattelua, toimintaa ja kykyä antaa omia merkityksiä työelämän valtasuhteille. Lüdtker 1993, 51–57; Teräs 2001, 25–28.
- ⁸¹ Nainen, s.? TMT:12625: TA.
- ⁸² Keruuseen osallistui yhteensä 6 naista, joista vain kaksi muisteli henkilökohtaisesti tekemiään firabeliöitä Nainen, s.? TMT:12625 ja Ryhmähaastattelu: nainen, s.1941, TMT:12683: TA.
- ⁸³ Nainen, s. 1949, TMT:12623: TA.
- ⁸⁴ Ensimmäinen on Valkeakoskella vuonna 1940 syntynyt mies, joka sai paperitehtaalla työskennelleen isänsä tekemän rattikelkan lahjaksi. Toinen rattikelkan saanut haastateltava on vuonna 1942 syntynyt mies, joka asui myös Valkeakoskella ja jonka isä myös työskenteli paperitehtaalla. Kolmas maininta rattikelkoista poikkeaa edellisistä, sillä kyseinen muistelija ei saanut lapsena rattikelkkaa vaan hän teki niitä lapsille. Muistelija on vuonna 1993 syntynyt seppä, joka työskenteli Uudellamaalla sijainneen paperitehtaan korjauspajalla ja kirjoittaa muistelmassaan tehneensä erään joulun alla rattikelkkoja kymmenen kappaletta johtajien lapsille. Mies, s. 1940, TMT:12618; mies, s.1942, TMT:12674; mies, s.1930, TMT:12631: TA.
- ⁸⁵ Kelkan lapsena saaneet ja myöhemmin firabeliöitä kohdanneet kertojat: mies, s. 1940, TMT:12618; mies, s.1942, TMT:12674; mies, s.1947, TMT:12633; mies, s.? TMT:12689; mies, s.1941, TMT:12640; Ryhmähaastattelu mies, s.? TMT:12657; Ryhmähaastattelu mies, s. 1940, TMT:12657: TA.
- ⁸⁶ Vuonna 1940 syntynyt haastateltava oli toisen polven tehtaalainen, sillä hänen isänsä teki työuransa samassa tehtaassa, mies, s.1941, TMT:12640: TA
- ⁸⁷ Mies, s.1941, TMT:12640: TA. Edellistä vastaava anekdootti kulkasta, jonka saaja on päätellyt vasta aikuisiällään firabelina tehdyksi: Ryhmähaastattelu mies, s. 1940, TMT:12657: TA.
- ⁸⁸ Mies, s.1940, TMT:12668: TA. Sama anekdootti pienin muutoksin kerrotaan myös Hyvinkään metallin ao 58 ryhmähaastattelussa. Kaikki ryhmäkeskusteluun osallistuneet olivat tehneet työuransa Kone

Oy:n Hyvinkään tehtaalla. Ryhmähaastattelu, mies, s.? TMT:12683: TA.

⁸⁹ Cross 1997, 145–165.

⁹⁰ Suurella konepajalla hitsaajana työskennellyt haastateltava kertoi tehneensä 1980-luvun alussa nukenvaunun ja ambulanssin. Mies, s.1946, TMT:12685: TA. Paperitehtaan korjaamolla v.1977–1989 työskennellyt muisteli tehneensä lasten kaivinkoneen. Mies, s.1960, TMT:12690: TA.

⁹¹ Keruuseen vastasi 11 luottamusmiehenä työuran sa aikana toiminutta kertojaa, joista kuusi mainitsi lahjan firabelitöiden yhteydessä: Mies, s.1941, TMT:12636; mies, s.1941, TMT:12640; mies, s.1946, TMT:12646; mies, s.1949, TMT:12665; mies, s.1930, TMT:12631; mies, s.1960, TMT:12691: TA.

⁹² Mies, s.1941, TMT:12636: TA.

⁹³ Kertojat viettivät 50-vuotisjuhliansa vuosina 1991 (kaksi kertojaa) ja 1996. Mies, s.1941, TMT:12636; mies, s.1941, TMT:12640; mies, s.1946, TMT:12646: TA.

⁹⁴ Organisaatiokäyttämiseen erikoistuneen sosiologin, Antebyn tapaustutkimuksessa firabelitöinä tehtiin lahjoja eläkkeelle jääville työntekijöille. Firabeleja tekivät koneistajat, hitsaajat ja sepät. Vertaisryhmään kuuluville ja tehtaan hierarkiassa alempiin ryhmiin kuuluville firabelityönä tehty eläkeläislahja oli suuri kunnianosoitus, kun taas tehtaan hierarkiassa korkeammille työntekijäryhmille, kuten insinööreille ja suunnittelijoille, ei firabelityönä tehdyllä lahjalla ollut vastaavanlaista lisäarvoa. Anteby 2008, 66–77.

⁹⁵ Anteby 2008, 66–72.

⁹⁶ Löysin Antebyn tutkimuksen vasta muistitietokeruun päättymisen jälkeen, mistä johtuen en ymmärtänyt kysyä keruussa erikseen eläkkeellelähtölajhoista. Keruaineistossa telakalla työskennellyt sorvari kertoo, että telakan pronsivalimossa tehtiin laivakellosta pienempi versio, joita annettiin muun muassa eläkeläislahjaksi. Mies, s.1949 TMT:12665: TA. Lisäksi firabelitöinä tehtyjen eläkeläislahjojen yleisyydestä litteroimaton puhelinhaastattelu, mies, s.1957 TMT:12693: TA.

⁹⁷ Ryhmähaastattelu, nainen, s.1941 TMT:12683; mies, s.? TMT:12692; litteroimaton puhelinhaastattelu, mies, s.1957 TMT:12693: TA.

⁹⁸ Kuten myös eläkeläislahjoja tehtiin Antebyn mukaan. Anteby 2008, 72–77.

⁹⁹ Tehtaanjohtajalle 50-vuotislahjaksi sähköinen grilli. Mies, s.1960, TMT:12691: TA. Tehtaanjohtajan läksiäislahja ammoniakkipallon pienoismalli. Mies, s.1951, TMT:12658: TA.

¹⁰⁰ Mies, s.1941, TMT:12636: TA.

¹⁰¹ Mies, s.1930, TMT:12631: TA.

¹⁰² Betonitaulut: mies, s.1949, TMT:12646; vellikellot: mies, s.1943, TMT:12653; savustuslaatikot: mies, s.1949, TMT:12616: TA.

¹⁰³ Mies, s.1949, TMT:12646: TA.

¹⁰⁴ Anteby lainaa haastateltavaa: ”Teimme niitä, koska meidän piti, mutta ne eivät olleet *oikeita* firabeleja *enää*; ne olivat vain yksi työ muiden joukossa.” (Käännös ja kursivointi, Pete Pesonen.) Anteby 2008, 96–97.

¹⁰⁵ Mies, s.1941, TMT:12640: TA.

¹⁰⁶ Kauppojen tarjonnan kasvu mainitaan firabelitöiden tekemisen vähentymisen syynä myös yhdeksässä muussakin haastattelussa. Mies, s.1946, TMT:12642; mies, s.1939, TMT:12656; mies, s.1934, TMT:12661; mies, s.1949, TMT:12665; mies, s.1950, TMT:12672; ryhmähaastattelu, mies, s.? TMT:12683; ryhmähaastattelu, mies, s.1941, TMT:12683; ryhmähaastattelu, mies, s.? TMT:12684, ryhmähaastattelu, mies, s.? TMT:12689: TA.

¹⁰⁷ Mies, s.1945, TMT:12663: TA.

¹⁰⁸ Mies, s.1927, TMT:12645; mies, s.1935, TMT:12647; mies, s.1951, TMT:12658; mies, s.1939, TMT:12667; mies, s.1940 TMT:12668

¹⁰⁹ Mies, s.1935, TMT:12647: TA.

¹¹⁰ Samalla tehtaalla työskenteli myös kaksi muutaakin keruuseen osallistunutta henkilöä, joista olemmat tekivät myös sorvin itselleen. mies, s.1939, TMT:12667; mies, s.1940 TMT:12668: TA.

¹¹¹ Mies, s.1935, TMT:12647: TA.

¹¹² Mies, s.1942, TMT:12643: TA.

¹¹³ Mies, s.1948, TMT:12664: TA.

¹¹⁴ Visa Heinosen tulkinnan mukaan ”1950- ja 1960-luvulla tapahtuneet yhteiskunnalliset muutokset merkitsivät modernin massakulutussyhteiskunnan läpimurtoa Suomessa.” Heinonen 1998, 256. Jukka Kuortti tulkitsee modernin Suomen rakentuneen 1960-1975 välisenä aikana. Kuortti 2003, 56-57.

¹¹⁵ Hall 1992, 48, 53–54.

¹¹⁶ Luettelo perustuu Tehdasperinne – Muistitietokeruu firabelitöistä -aineistoon. TMT:12611-12693: TA.

¹¹⁷ NC-työstökoneet ovat tietokoneohjelmitavia. Tampereen Valmetilla otettiin käyttöön NC-kone 1962 ja vuonna 1980 Suomessa oli n. 450 NC-työstökoneita. Kauppinen 2009, 84–85.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Työväen muistitietotoimikunta (Työväen Arkisto):

Tehdasperinne – Muistitietokeruu firabelitöistä:

TMT: keräelmät 12611-12693. Kertojien syntymävuodet vaihtelevat vuosien 1927-1960 välillä.

Internet-lähteet

Huvilaomistuksesta koko kansan mökkeilyyn

<http://www.stat.fi/tup/suomi90/kesakuu.html>
Tilastokeskuksen internetsivut. Sivut päivitetty 18.06.2007, luettu 24.03.2017.

Hallituksen esitys Eduskunnalle alkoholirikoksia koskevien säännösten uudistamisesta <http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2008/20080084#idp431040992> Finlexin internetsivut. Luettu 10.07.2017.

Raportti pontikankeidosta 1970-luvulla, Julkaistu: 1.12.1973. Ohjelmasta: LÄNSI-SUOMEN VARTTI: KITEELTÄ JA KIHNIÖSTÄ KAUPUNKIIN <http://yle.fi/aihe/artikkeli/2015/10/02/pontikkaa-kotipolttettiin-1970-luvulla-kerrostaloissa> Ylen internetsivut. Julkaistu 02.10.2015 - 08:44. Päivitetty 21.01.2016 - 08:30, luettu 21.02.2017.

Sanomalehdet

Helsingin sanomat 9.6.1940, 2.11.1941, 28.2.1958, 4.6.1960, 14.6.1960, 9.12.1961, 8.6.1962, 9.12.1962, 5.6.1964, 8.6.1964, 29.6.1964, 11.12.1964, 18.12.1964, 12.5.1965, 15.5.1965, 18.5.1965, 9.7.1965 ja 5.8.1965.

Ilta-Sanomats 3.6.1981.

Opinnäytteet

PESONEN, Pete. *Firabelityö ja suomalaisen työelämän murros 1900-luvun alusta 1960-luvulle*. Pro Gradu -tutkielma, Turun yliopisto, Suomen historia, 2014.

Julkaisut

FREDRIKSON, Erkki. *Suomalaisen pontikan tarina*. Keski-Suomen museo, Oy Sisäsuomi, Jyväskylä 1984.

TILASTOKESKUS. *Väestölaskenta 1970: Kesämökit*. Suomen virallinen tilasto VI C:104. Arvi A. Karisto Osakeyhtiön kirjapaino, Hämeenlinna 1975.

Tutkimuskirjallisuus

ALASUUTARI, Pertti ja Maarit. *Mökkihulluus. Vapaa-ajan asumisen taika ja taito*. Juvenes Print, Tampere 2010.

ANTEBY, Michel. *Moral Gray Zones. Side Productions, Identity, and Regulation in an Aeronautic Plant*. Princeton University Press, 2008.

ANTEBY, Michel. *Factory "Homers": Understanding a Highly Elusive, Marginal, and Illegal Practice*. *Sociologie du travail* 48, 2006.

ANTEBY, Michel. *The "Moralities" of Poaching. Manufacturing Personal Artifacts on the Factory Floor*. *Ethnography* Vol4(2), 2003.

ANTTILA, Anu-Hanna. *Loma tehtaan varjossa. Teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisaantely Suomessa 1930- ja 1960-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2005.

BERGHOLM, Tapio. *Työmarkkinanäkökulma vuoden 1971 metallilakkoon*. Työväentutkimus, vuosikirja 2011. Vammalan kirjapaino Oy, Sastamala 2011.

CERTEAU, Michel de. *The Practice of Everyday Life*. University of California Press, Berkeley 1984.

CROSS, Gary. *Kids' Stuff. Toys and the Changing World of American Childhood*. Harvard University Press, Cambridge 1997.

GRÖNBACKA, Rauno. *Marakatteja ja kissanpäitä. Vaasalaisten moottoritehtaiden tarina*. Vaasan veteraaniautoseura, Oy Arkmedia Ab, Vaasa 2014.

HALL, Stuart. *Uusi uljas maailma*. Teoksessa Hall, Stuart: Koivisto, Juha. Lehtonen, Timo ja Grossberg, Lawrence (Toim.) *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Vastapaino, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1992.

HARASZTI, Miklós. *A Worker in a Worker's State*. Universe Books, New York 1978.

HEINONEN, Visa. *Talonpoikainen etiikka ja kuluksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1998.

HELAMAA, Erkki. *Kiuas. Talon sydän*. Kustantaja Rakennustieto Oy, Kirjapaino Karisto Oy, Hämeenlinna 1999.

HELJALA, Minna. *Saaristolaiselämää. Rauman pohjoisen saariston kalastustilat 1900-1960*. Oy Länsi-Suomi, Rauma 1990.

HÄIKIÖ, Martti. *Alkon historia. Valtion alkoholiliike kieltolain kumoamisesta Euroopan Unionin kilpailupolitiikkaan 1932-2006*. Otavan kirjapaino, Keuruu 2007.

HYTÖNEN, Kirsi-Maria. *Ei Elämäni lomaa mahtunut. Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikaan*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Vantaa 2014.

KASVIO, Antti. *Teollisuustyö ja elämäntapa. Tutkimus kahden suuren teollisuuslaitoksen ammattitaitoisten työntekijöiden työn ja työn ulkopuolisen elämän kehityspiirteistä 1980-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa*. Tampereen yliopisto, Tampere 1982.

KAUPPINEN, Veijo. *Konepajateknisiä pohdintoja. Suomalaisen konepajakulttuurin muutoksia 1960-luvulta 2000-luvulle*. Teknillinen korkeakoulu, koneenrakennustekniikan laitos, Espoo 2009.

KUORTTI, Jukka. *Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit. 60-luvun suomalainen televisiomainonta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003.

LEHTONEN, Juhani E. *Kaupungistuva kansankulttuuri*. Teoksessa Tommila, Päiviö; Reitala, Aimo ja Kallio, Veikko (Toim.) *Suomen kulttuurihistoria III. Itsenäisyyden aika*. WSOY, Porvoo 1982.

LIMNELL, Aarne. *Kalansavustus*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1923.

- LÜDTKE, Alf. *Polymorphous Synchrony: German Industrial Workers and the Politics of Everyday Life*. International Review of Social History Vol 38, Issue 51, 1993.
- MANSNER, Markku. *Säännöstelystä avoimeen talouteen*. Teoksessa, Tarkka, Jukka (toim.) Suomi 75. Itsenäisen Suomen historia 3. Weilin + Göös, Vantaa 1992.
- McCRACKEN, Grant. *Culture and Consumption: New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*. Bloomington: Indiana University Press, 1988.
- MÄKELÄ, Klaus. *Pontikan ja kiljun käyttö Suomessa vuosina 1972, 1973 ja 1974*. Alkoholipoliitikka, Alkon aikakauskirja 5/1974.
- MÄNNISTÖ-FUNK, Tiina. *Itse tehty moderni. Gramofoni, polkupyörä ja valokuvaus suomalaisten elämässä 1880-luvulta 1940-luvulle*. Turun yliopisto, Turku 2014.
- NICKERSON, Bruce E. *Is There a Folk in the Factory*. The Journal of American Folklore, Vol 87. No 344, American folklore Society, 1974.
- NORONKOSKI, Erkki. *Rautaa täällä tarvitaan eikä paperia...! Tapahtumia Karhulan konepajateollisuuden satavuotistaipaleelta*. Esan Kirjapaino Oy, Lahti 1990.
- PESONEN, Pete. *Luvalla tai ilman. Firabelityöt 1900-luvun alusta 1960-luvulle*. Teoksessa, Hytönen, Kirsi-Maria ja Laine-Fringen, Tuomas (toim.) Työläisperhe arjessa ja kriiseissä. Väki voimakas no 28. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Hansaprint, Vantaa 2015.
- PIHKALA, Erkki. *Sotatalous 1939–1944*. Teoksessa, Ahvenainen, Jorma, Pihkala, Erkki ja Viljo Rasila. Suomen Taloushistoria: 2, Teollistuva Suomi. Tammi, Helsinki 1982
- PÖYSÄ, Toivo; Rannikko, Götha; Rannikko, Reima. *Pontikka. Viisi vuosisataa suomalaista paloviinaperinnettä*. Otava, Keuruu 1982.
- SAPPINEN, Eero. *Arkielämän murros 1960- ja 1970-luvuilla. Tutkimus suomalaisen työväestön elämäntavoista ja niiden paikallisista raumalaisista piirteistä*. Vammalan kirjapaino Oy 2000.
- SIMPURA, Jorma. *Vapaan viinan aika. 50 vuotta suomalaista alkoholipoliitikkaa*. Tamprint, Tampere 1982.
- TALVE, Ilmar. *Suomen kansanomaisesta ruokataloudesta*. Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 2. Turku 1973.
- TERÄS, Kari. *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Bibliotheca Historica 66, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001.